

יסודות עבריים באסופת פתגמי'עם יידיים מפי שלום כץ בטורונטו

נושא ההבראיזמים בידידי העסיק חוקרים רבים, בכללם בירנבאום (1922), טביוב (1923), פערעפֿערקאָוויטש (1923), שטיינבוים (1933), שטיינבערג (1949), מאַרק (1954, 1958), אלטבאוער (1957), וויינרפֿך (1960, 1961), נַקסלר (1980), קאַץ (1985, 1986), סאסאקי (1993). טביוב אומר בהקשר זה: "אפילו אז, כאשר שפת היהודים מגרמניה כמעט ולא היתה שונה משפת הארץ, משפת הדיבור, התאזרחו כבר בפי היהודים מלים וביטויים עבריים... אולם מאז שהשפה הגרמנית הפכה לידידי אצל יהודי הארצות הסלאביות, קלטה היידיש מלים עבריות, אשר נעשו קניין של כמעט כל העם" (טביוב 1923 א). כאשר להיבט הכמותי של מלים עבריות בידידי הוא טוען: "אין להן תחליף בשפה אחרת, הואיל והאקוויוולנטים (מגרמנית) נשכחו או כלל לא ידעו אותם בארצות הסלאביות. בגלל זה המלים העבריות הפכו ליסוד חשוב בזארגון ונהגו מהתפתחות טבעית" (שם).

לעניין יחסי הגומלין בין העברית והיידיש לא יתכן שלא להזכיר את דבריו של אוריאל וויינרפֿך אשר מביא במאמרו 'נוסח הסופרים העבריים' דוגמאות של תקנות קהילת ניקלשבורג משנת 1676 ומסכם: "לפני חמישים שנה עשויים היו לקבוע ללא היסוס שזו תערובת של יידיש ועברית – אולם היום מצריכה החלטה כזאת מידה יתירה של יישוב הדעת, הואיל והבלשנות היידישית למדה לתאר את היסודות העבריים שביידיש לא כחלק תערובת של הפקר, אלא כמבחר של צורות שחלו בהן שינויים עמוקים פונולוגיים, דקדוקיים ומשמעותיים אגב תהליך היתוכם לתוך היידיש, לעברית לחוד והיסוד העברי שהותך לתוך היידיש לחוד" (וויינרפֿך 1958).

קאָזדאַן ממיין את המלים לקבוצות ומדבר על 'אומפֿאַרבייטלעכע העברעזימען' והעברעזימען וואָס האָבן סינאָנימען' וכן 'העברעזימען מיט אַ רעליגיעזן אינהאַלט ווי אויך סעקולאַריזירטע העברעזימען' (קאָזדאַן 1960).

בנושא זה של קבוצות הבראיזמים באסופת הפתגמים של שלום כץ בטורונטו עוסקת רשימה זו. הפתגמים הוקלטו בטורונטו מפי שלום כץ בשנת 1972. מן הראוי לציין, כי שלום כץ פרסם בעצמו אסופה של פתגמים (כץ 1940), ואסופה זו שימשה בסיס לישיבות-ראיון עם המחבר-האספן עלידי פרופ' דב נוי. החומר שנאסף מפי שלום עץ שונה במידה רבה מן החומר שנרפס שלושים שנה לפני הראיון.

הפתגם הוא סוגה בספרות עממית. לדברי גלית חזן-רוקם סוגה זו מצטיינת

בצורתה הקצרה ובניידותה מהקשר להקשר. רוב התרבויות מכירות את השימוש בפתגמים הן בהקשרים שבשיח בעל־פה, הן בטקסטים כתובים מסוגים מגוונים כולל ספרות יפה, דברי חוק ומשפט, טקסטים דתיים, עתונות, פרסומת ועוד (חזן־רוגם 1993: 15). חקר הפתגם הוא גם חקר השקפת עולמו של העם כפי שהיא מעוגנת בחיים (נוי 1990: 7-9).

מיספר הפתגמים בידיש שהוקלטו מפי שלום כץ הוא 1146. נוסף לכך 19 פתגמים וניבים עבריים (17 פתגמים ושני ניבים: מצווה הבאה בעבירה; המכדיל בין קודש לחול), המקובלים בפי דוברי יידיש. סך כל הפתגמים והניבים שהוקלטו הוא איפוא 1165. מיספר זה אינו כולל את החזרות על פתגמים שאין בהם שינוי נוסח או תוכן. בחינה סטטיסטית מעלה את המסקנות הבאות:

מתוך 1146 הפתגמים, משוקעות מלים עבריות ב־631 פתגמים, ובצירוף 19 הפתגמים והניבים העבריים – מיספר הפתגמים עם הבראיזמים מגיע ל־650. מיספר ההבראיזמים בתוך הפתגמים (מלים וצירופים עבריים) הוא 1019.

ניתן לחלק את 1019 המילים והצירופים העבריים ל־18 קבוצות. בחלוקה לקבוצות נעזרתי במידה רבה בשיטתו של פרופ' ישראל דוידזון (דוידזון 1957) ובמקרים לא נדירים כיוונתי לדעתו של החוקר יהודל מאַרק בהערתו למאמרו של קאָדאָן (קאָדאָן 1960). החלוקה היא בעיקר לפי סדר הא"ב.

א. ארנות ועבדות – 38 מלים וצירופים:

בעל־בית, בעל־הבית (יחיד/יחידה; רבים/רבות) – 17, דעה (סמכות להיות הקובע בעניין), מלך מלכה, מלוכה – 4, פריץ – 9, פרנס, קהל (הנהגה) – 2, שררה, שררות, תקיף.

ב. אהבה ואיבה – 28 מלים וצירופים:

אורה, חבר/חברים – 3, ורטה (אכזבה), מוֹסֵר (מלשין) – 3, מחלוקת, מלחמה – 2, ממור־בלבול (עלילה), נקמה – 2, שונא/שונאים, שנאה – 6, שכן/שכנה – 5, שלום – 3.

ג. אמונה ודת – אמונות ודעות – 224 מלים וצירופים:

1. כינויי ה' (3): אבי יתומים, בורא, השגחה.
2. בעל כוח על טבעי – כוחות ומעשים על טבעיים (29): כישוף, מכשפה – 2, מלאך – 3, מלאך גבריאל, מלאך המוות – 5, משיח – 4, נביא – 3, אליהו הנביא, נבואה, נס/נסים – 3, רוח/רוחות – 2, שדים – 3.
3. אנשי פולחן, כלי קודש, כשרות (44): בודק (שחיטה), בעל דרשן, דיין – 2, דין, דָרש, חזן/חזנים – 4, חלף, טרף – 8, כהן, כהונה, כשר – 6, פֶּסֶק, רב, רבנים, רבנות, רבי – 9, שאלה – 2, קושיא – 2, שָׁחַט, שמש – 2.

4. אמונות ודעות (55): אפיקורס – 2, ביטחון – 2, גהינום – 4, גן עדן – 4, גר, גִּיּוּר, ודע מה שתשיב לאפיקורס, חסיד, מזל (גורל, כולל שלימזל – 3), מזלות, מזל, מערכה – 20, מצווה/מצוות – 3, מצווה

- גוררת מצווה, משומד/משומדים, שמד - 6, עבודה-זרה עבירה/עבירות - 4, עיני-הרע, תשובה.
5. חגים ומועדים (49): שבת - 5, חלה - 3, יום-טוב - 4, ראש חודש, ראש השנה - 2, שופר, ערב יום כיפור - 2, יום כיפור קטן, כפרה - 4, סוכות - 2, אתרוג - 2, לולב, חנוכה, פורים - 7, פורים קטן, שושן פורים משלוח מנות, פסח - 3, מצות, ארבע כוסות, הגדה, חרוסת, ספירה, שבועות, תשעה באב.
6. תפילות, תשמישי-קדושה, טקסים, אמירות (40): בית המדרש, בית המקדש, ברכה - 2, 'בואי בשלום', הגדה, המוציא, 'יהי', זמירות, טלית, מזומן (ברכת המזון), מניין - 2, מפטיר, סידור, סליחה, ספירה, ספר-תורה, 'על חטא', 'עלינו' - 2, צאינה וראינה, קידוש, קדושה, קדוש, שמונה-עשרה, תהלים, תורה - 3, תפילה - 2, ברית - 2, וידוי, חופה - 2, מקוה.
7. שונות - מלים וצירופים שמקורם בתפילה ועברו תהליך חילון: אחרי מות קדושים (אמור). האוהו ביד (פתיחה לפיוט 'וכל מאמינים' במוסף לראש השנה). הבל הבלים (קהלת), הוצאה והכנסה (של ספר תורה), שימושו נשתגר במסחר. 'יצדקתך' (מתפילת מנחה לשבת) בשימוש במובן של צדקנות מזוייפת או מופרזת. מתנתי"ד (דברים טז, שינוי משמעות מן 'מתנה' למכה או סטירה).
- ד. אמת ושקר, פשע - 37:
- אמת - 12, גנב/גנבים, גנב (פ'), גנבה - 17, גולן, גולה - 3, טעות, נאמן/נאמנות - 2, רציחה, שקר.
- ה. בעל-רחיים - 24:
- בהמה - 5, חזיר - 12, חיות - 2, חמור, כינים - 2, סוס, עוף.
- ו. גוף ונפש - 205:
1. האדם - צרכיו: סוף, מוח, נשמה - 9, עצמות, פנים - 15, חלק (מנת אוכל), חָמֵר (יין), חלום, חלה - 3, כליים, מוציא (פרוסת לחם), מלבוש/מלבושים - 3, מנוחה - 2, סעודה, שיכור/שיכורים - 8, תבואה - 2.
2. בריאות וחולי: בעלי-סורים, חולה, חלשות, יסורים - 2, כוח, מגפה, מכה/מכות - 7, סם, רופא, רפואה, קדחת - 2.
3. חיים ומוות: בית עולם, בית קברות - 2, וידוי, זקן, מלאך המוות - 5, מתים - 3, מצבה, פגר - 3, פֶּגֶר - 2, פגירה, קבריים, קבורה/קבורות, קיום, קריעה, שבעה, תכריכים.
4. משפחה: אלמנה, אשת-איש, אשת-חייל, בחרר - 3, בן-זקונים, בריה, בתולה - 2, גט - 3, גרוש/גרושה, זכות-אבות, חתן, כלה/כלות, חתונה/חתונות - 16, יחסן - 2, ייחוס, יולדת, ירושה - 4, יָרַשׁ, יתום - 4, כתובה - 2, מחותנים - 2, מיוחס, ממזר/ממזרית - 4,

משפחה - 7, נדן, סילוק (הנדן), צד - 3, קליפה, קרוב/קרובים - 3, שידוך/שידוכים - 4, שלום-בית - 5, תנאים.

ז. דיבור ושתיקה - 19:

אמור (אחרי מות קדושים אמור), בעל-סוד, בשורות, טענה, כך היה אמר, כך היה מונה, מעשה (סיפור), מעשיות, מרבה דברים מרבה שטות, סוד - 4, קול, קושיא - 2, שאלה - 2, תירוץ.

ח. זמן - 15:

אדר, טבת, כל זמן - 2, לוח - 3, ניסן - 2, ערב ובוקר, שבט, שעה, תמוז, תמיד - 2.

ט. חוק ומשפט - 18:

גזירה/גזירות - 2, גזר, דין, דיין, טענה, משפט, עבירה/עבירות - 4, עדות, פסק, צרדים - 2, שופט, תלייה - 2.

י. חכמה וסכלות, לימוד וחינוך - 63:

דעה - 2, ודע מה שתשיב לאפיקורס, הקדמה, השכלה, בעל דרשן, גולם, דרש, ויזתא, חכם - 4, חכמה - 8, חדר, לא הביישן למד, למדן - 3, מבין, מוח (שכל), מטורף, מרבה דברים, מרבה שטות, משוגע/משוגעים, שיגעון - 8, משל, נמשל, סוף מעשה במחשבה תחילה, ספר, עסיהארץ - 4, עצה - 2, רבי (מלמד), שוטה, שכל - 10, תלמיד חכם, תלמידים, קמץ ב' ב.

יא. טוב ורע - 37:

חיסרון/חסרונות - 4, בזיונות, חן - 3, טובה/טובות - 5, טוב לכל, יושר, לא מדובשך ולא מעוקצך, מעלה, מעלות, מיאוס - 8, סרוחה, עוולות, פסולת, רעה - 2, רע לכל, רשע - 3, שם טוב.

יב. ישראל ואומות העולם - 25:

גויים, גויי - 11, גלות - 2, חגא - 3, יוונים, יעקב (להבדיל), עם חכם ונבון, עשו, שקץ, שקצה.

יג. כלל ופרט - 16:

חברותא, יחיד, כל ישראל, עולם (ציבור), עולם קטן, צרת הרבים חצי נחמה, קהל, רב ישראל, רבים.

יד. מידות ומוסר, שמחה ותוגה - 118:

אכזריות, בעל צדקה - 2, בושה - 2, בושת פנים, בעל גאוה - 2, בעל תאוה - 2, גאוה - 4, גבורה, גמילות חסד, גמילות חסדים, הבורח מן הכבוד - הכבוד רודף אחריו, זיכרון, חוצפה, חָנֵף, כבוד - 11, כעס, כעס וחימה, להכעיס, מוחל, מעשה, מעשים טובים, מעשים רעים, מנהג - 2, נקמה - 2, נדבה - 2, נקי-כפיים, עזות פנים - 2, עניויות, עקשן-עקשנות - 5, פרוש, צדיק/צדיקים, וצדקתן, צדקה - 2, קמצן, קנאה, רוגז-ברוגז - 7, רחמנות - 3, תאוה.

שמחה ותוגה: איזהו עשיר השמח בחלקו, גדולה (שמחה) – 2,
דאגה/דאגות – 5, יגון ואנחה, נהנה, נחת, נחמה – 3, עגמת נפש, צרה/צרות –
25, צרת הרבים חצי נחמה, צער, שמחה – 2.

טו. מלאכות, פרנסות ועיסוקים – 93:

בעל מלאכה, בעל עגלה – 3, זריעה, חלפן, כלי זמר, כלי זמרים – 5, מוכר
ספרים, מלאכה/מלאכות – 9, מלמד – 4, מלמדות, משרת – 2,
פרנסה/פרנסות – 5, קצב – 2, רופא, שומר, שמירה, שדכן/שוכנים – 4.
כלי קודש: דיין, בעל דרשן, דָרָשׁ, חזן – 3, חזנות, שמש – 2.
מסחר: בחינם, בטוח, בעל חוב, הוצאה, הכנסה, הוספה, זול, חובות, חרטה
(חזרה) – 4, חשבון – 3, יקרות, יריד/ירידים – 3, מזומן/מזומנים, מטבע –
2, כך היה אומר, כך היה מונה, מוקח – 2, מעות – 3, מעשה סוחר, משא
ומתן, סוחר – 3, סחורה – 4, סילוק, עסקים, ערב.

טז. מילות, אמירות, ברבות – 21:

אין לי, אפילו – 10, דווקא, 'ויהי', חוץ, חס ושלום, כדאי, להבדיל, לעולם
תיקה, עליכם-שלום, עליוה-שלום, שלום-עליכם.

יז. עושר ועוני – 67:

אבן טובה, אוצר, ברכה/ברכות (שפע) – 5, מזומן/מזומנים, גביר – 3, דלות –
5, דלפון, מאה, מזל (שפע), מזל-ברכה – 2, מטבע – 2, מעות – 3, משכון,
נגיד – 4, סימן-דלות – 2, סך – 8, עושר – 11, עשיר/עשירות, קבצן – 4,
עני חשוב, כמת, שלימזל – 3.

יח. שונות – 36:

אם אין אני לי מי לי, אין ברירה – ברירה – 4, גדול (דבר), המבדיל בין קודש
לחול, חושך, חילוק, יגעתי – מצאתי, ים, מהלך, מיאש, משא, מפלה – 2,
מתנת-יד, סוף, סימן/סימנים – 4, סכנה – 3, קדחת (לא כלום), עיקר, משה
רבנו, רב משה, כל הבא ליטהר מסייעין אותו, שומר פתאים ה', שברי לוחות,
שריפה.

כבר במבט ראשון בולטת העובדה, כי מיספר ההבראיזמים הגדול ביותר הוא
בקבוצה של הנושא 'דת ואמונה', המקיפה כרבע מכלל ההבראיזמים שבאסופה –
224 מלים וצירופים. ברם זהו רק חלק מההבְרָאִיזְמִים באסופה הקשורים לנושא הזה
הואיל וגם ביתר הקבוצות נמצא מלים עבריות הקשורות לנושא דת, אמונה וחינוך
ומיספרם למעלה מ-150.

לדוגמה, שמות חודשי השנה, המלה 'לוח' שמשמעה הוא מושג הקשור לקביעת
הגים ומועדים – עניין דתי חשוב ביותר. הוא הדין בנושא 'חוק ומשפט', גזר דין,
עבירה, מצווה הם מושגים דתיים. כמו כן נמצא מושגים כאלה בנושא 'חכמה
וכסילות' וחינוך. הקבוצה 'ישראל ואומות העולם' מבוססת רובה ככולה על 'סימן
ההיכר הדתי בין ישראל לסביבתו, בעלת דת שונה. ולדוגמה המלה 'מלאך', הופיעה

כאן בהוראה רוחנית בלבד (ולא במובן 'שליח'), הווה אומר למעלה משליש ההבראיזמים באסופה קשורים במשמעם לנושא אמונה ודת ולכל המסתעף ממנו. ועוד, כשני שלישים של ההבראיזמים מתרכזים ב־4 מתוך 18 הקבוצות והן: אמונה ודת (224), גוף ונפש (205), מידות, תכונות ומוסר (118), מלאכות ופרנסות (93). בסך הכל 640 הבראיזמים. ביתר 14 הקבוצות נמצא רק שלישי מכל ההבראיזמים של האסופה.

ראוי לציין, שאחת הקבוצות הקטנות ביותר היא קבוצת בעלי־החיים, בה נזכרים 7 בעלי־חיים בלבד, מהם שלושה כינויים כלליים לבעל־חיים: בהמה, חיות, עוף. כולם, פרט לאחד – 'עוף' – משמשים כינויי גנאי וזלזול כמו: חזיר, המופיע 12 פעמים. זאת אומרת, מחצית ממספר המלים של הקבוצה (בהמה – 5, חיות – 2, כינים – 2, חמור, סוס, עוף).

מעניין לראות מה הן המלים השכיחות ביותר באסופה. נפוץ ביותר הוא הצירוף עם המלה 'בעל' – בס'ה 31 פעמים, מהם 17 צירופים של 'בעל־בית' לציון אדנות, קניין של בית, דירה או רכוש, או לציון אדם לא עני, בעל הרגשה של חשיבות עצמית. 14 הצירופים האחרים מציינים תכונות, מידות ועיסוקים, או נטל מיוחד: בעל־צדקה, בעל־סוד, בעל־גאווה, בעל־תאוה, בעל־מלאכה, בעל־עגלה, בעל־דרשן, בעל־חוב, בעל־יסורים.

אמת – 12 פעמים; גוי – 11, גנב/גנבים, גנבה (וכן 1 פ', 1 תה"פ) – 15, חזיר – כינוי גנאי לאדם גס, מזוהם או קמצן – 12; חכם/חכמה, שכל – 22; חתונה/חתונות, חתן, כלה – 26, כבוד – לציון חשיבות והערכה – 11, מזל, בערכה, מזל־ברכה – לציון גורל האדם ומגת חלקו בחיים לטוב ולרע – 26. עושר, עשיר/עשירות (13), גביר (3), נגיד (4) – סה"כ 20; פנים (כולל הצירופים בושתי־פנים, עזות־פנים – 2) – 18; צרות (צרה – 2, צער, יסורים – 2, בעל־ייסורים) – 29.

19 הפתגמים העבריים

ניתן לציין בסיכום, שמ־19 הפתגמים והצירופים נמצאים 5 בתפילות ובתנ"ך: 1 – בהבדלה, 2 – בפיזוט 'לכה דודי', 3 – העברת הסדרה, 4 – בתהלים, 5 – במשלי. הפתגם 'אחרי מות קדושים אמור' הוא למעשה צירוף של שמות הסדרות בספר ויקרא, כאשר 'אחרי מות' ו'קדושים' מצורפות ונקראות בשבת אחת (פרט לשנים מעוברות) ולכן רגילים היו לבטא את שמות שתי הסדרות בנשימה אחת כסדרת השבוע 'אחרי מות קדושים' ועיי גרירת שם הסדרה הסמוכה ישירות ל'קדושים' – 'אמור', נוצר הפתגם הקלמבורי היפה, המתאר עובדת חיים שכיחה ביותר.

4 פתגמים מופיעים ברש"י, מהם אחד גם בתלמוד ואחד גם בפרקי אבות. בפרקי אבות מופיעים 5 פתגמים, התלמוד והמדרשים הם מקור לשישה פתגמים וצירופים, אולם רק שניים מהם נקלטו בפי העם כנוסחם בתלמוד. שלושה עשר מתך 19

הפתגמים מקורם: א. התפילות – 3, ב. רש"י – 3, ג. פרקי אבות – 7. ואין פלא שאלה הם המקורות לפתגמים העבריים הנפוצים בפי דוברי יידיש: התפילה שלוש פעמים ביום, 'העברת הסדרה' ואמירת תהלים היו נחלת כל יהודי. יתר על כן, כל יהודי למד בילדותו חומש עם רש"י והפתגמים שהקנה לו לימוד זה נבלעו בלשונו היומיומית. גרם לכך גם חושו הלשוני המופלא של רש"י, אשר שיווה לרוב לפתגם את חינו וקיצורו, דבר שהקל על הזיכרון. אמנם, רבים מפתגמי רש"י אינם מקוריים, כי נובעים הם מתוך דברי הכתוב או לשון חז"ל, אך אם לרוב אין תוכנם מקורי, הרי לבושם מקורי, קצר ונאה. וכידוע בפתגם חשיבות יתירה לניסוח הדברים – ל'איך'. לגבי ערך הפתגם קובעת הצורה (אבינרי 1960: סה). לדוגמא: פתגם 10, מקורו במדבר רבה כ'. אומרים לצרעה: 'לא מן דובשיך ולא מן עוקצין'. רש"י משמיט את המלה 'מן' בלבד, בלי לשנות דבר מתוכנו ומתקבלת צורה קצרה: 'לא מדובשך ולא מעוקצך', הנקלטת בקלות בזיכרון ועוברת מפה לפה כמטבע עובר לסוחר. דוגמה אחרת נמצא בנדרים ז, סד: אבל הוא שגור בפינו כנוסח רש"י הקצר 'עני חשוב כמת'. טיב פתגמי רש"י וגירסא דינקותא הנציחום בפי העם.

על הפתגמים בפרקי אבות כותב טביוב: 'בדקתי ומצאתי יותר מ-50 משלים ופתגמים מפרקי אבות שכמעט כל מי שאינו בור גמור משתמש בהם עד היום הזה. להתפשטותם של משלי אבות בקרב העם גורם בוודאי הרבה המנהג של אמירת הפרק בשבתות בקיץ' (טביוב 1923 ב: 281). – אצל טביוב בטעות: 'שבתות החורף'.

הייחודיות שבחילון לשון הקודש בעברית ועירובה עם הלשון החילונית היירית

כפי שראינו, באסופתנו רב ביותר מיספר המלים העבריות המעורבות ביידיש. אף פתגמים שלמים בעברית נתקבלו בפי דוברי יידיש. תופעה זו של עירוב לשון קודש בלשון חול אינה תופעה המיוחדת לנו. תופעות דומות אנו מוצאים אצל העמים הנוצריים באירופה, הלשון הרומית, כלשון הכנסייה הקתולית, השפיעה על הלשונות החילוניות של הממשל באירופה, כאשר הלשונות החילוניות התחילו להחליף את הרומית במסמכים הרשמיים. אז נוצרו שם צורות שונות של היתוך ועירוב לשונות. גם אצל עמי התרבות של אסיה, שהשתמשו בסנסקריט, בערבית ובפרסית עסקו בעירוב הלשונות המקודשות במשרדיהם, בספרות בופולקלור (ווינרביץ 1958: 54).

אולם בעוד שאצל אומות העולם תופעה זו מקומה בשכבות החברה העליונות ובהיקף לא רב, הרי עירוב הלשון העברית ביידיש היה מקיף ביותר, עממי וכללי. יסוד העברית בלשון יידיש הוא כה רב בכמותו ובאיכותו, עד שדוגלי תחיית העברית מלפני שני דורות, כטביוב, ראו בו קרש קפיצה להחייאת הלשון העברית. יצחק אפשטיין כותב: 'מצאתי כ-2500 אמרים (עבריים), כמחציתם מלים בודדות ויתרם צירופים בני שתי מלים ויותר...' 'ויאצל יודעי ספר מונחיה וביטוייה (העבריים

ביידיש) עולה על 3000. ועל אלה יש להוסיף... מאות משלים ופתגמים שמופיעים כטבעיים בציבור ומתאימים לרעיון" (אפשטיין 1947: 260, 265).

הגורמים להזדירות העברית לתוך השפה החילונית היו:

- א. הפונקציה התרבותית לאומית של הלשון העברית המקודשת.
 - ב. החינוך בחברה היהודית. כל הילדים במרכזי הגולה התחנכו ב'חרד' לפחות עד גיל 12-13. לימוד התורה היה מאז ומעולם הערך העליון של הכלל והפרט היהודי, די אם נזכיר את האימרה התלמודית החריפה 'ממור תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ' (הוריות ג' ח) ועד לשיר הערש הידוע ביידיש 'ראָזשינקעס מיט מאַנדלען', שם: 'תורה איז די בעסטע סחורה' (בתרגום עברי של אילון ברניק: 'בני ילמד תורה / היא מיטב הסחורה'). ומפני שידעת התורה היתה נפוצה כליכך התאזרחו בשפה המדוברת מלים וניבים החוזרים ונשנים בתורה שבכתב ושבע"פ (אפילו, ודאי, דווקא, הלוואי, קושיא, תירוץ וכד').
 - ג. האדיקות הדתית, התפילות והאמירות, השגירו בפי העם שפע של מלים עבריות בעיקר בתחום הדת, הלאומיות, הרוחניות והרגש.
 - ד. הרצון להתפאר בלמדנות.
 - ה. אהבת החידוד והליצנות.
 - ו. הסוחרים, כדי לשמור על סודות מסחרם דיברו ביניהם חצי עברית ואף חידשו בעצמם מלים רבות: אחריות, ביטוח, בעל-חוב, חוב, ברירה, הוצאה, הכנסה, יקרות, יריד, מזומן, מיקח, סוחר, סילוק, סך, סך-הכל, ערב, תבואה (16).
 - ז. מלבד כל זה היו היהודים שוכני האיזורים הסלביים אנוסים על פי הדיבור להעשיר במלים עבריות את השפה שקיבלו מיהודי אשכנז, 'כי בהתרחב מושגיהם ומאי יכולתם למצוא את המלה האשכנזית לכוונתם (כי אוצרות הלשון האשכנזית נעלמו מהם ורוחה זרה להם), בייחוד במושגים שיש להם איזה שהוא קשר לדת, לתורה ולחכמה והכרחו להביע את כוונתם המלים ובביטויים עבריים שנלקחו מאוצר הספרות המקראית והתלמודית או שחידשו בעצמם...' ו"יש הרבה מלים מחודשות בספרותנו החדשה... שנבראו בפי העם". (טביוב 1923 א: 220-221).
 - ח. הלשון האשכנזית קולטת מלים נכריות בלי מעצור ומגרמנת אותן. לכן יש בלי-כך הרבה מלים עבריות בזירגון האשכנזי (שם).
- לאור כל הפרטים שנמנו לעיל, ברור לנו מדוע היסוד העברי תופס מקום בליכך חשוב ביידיש וזה מתבלט גם באסופתנו.

מראי מקום

- אבינרי י. 1960: היכל רש"י, כרך ד', תל-אביב.
אלטבאווער מ. 1957: 'מעטאנאליז פֿון העברעישע אַנטלמינאָגען אין ייִדיש', די גאַלדענע קייט 29, תל-אביב, 224-227.
אפשטיין י. 1947: מחקרים, ירושלים.
וידרזון י. 1957: אוצר המשלים והפתגמים, ירושלים.

- וויזנרייך אוריאל 1958: 'נוסח הסופרים העבריים', לשוננו כ"ב, חוב' ד', 54-66.
וויזנרייך אוריאל 1960: 'העברית האשכנזית והעברית שביידיש', לשוננו, כ"ד, 242-253;
כ"ה, 180, 80-57-196.
- חזקוני ג. 1993: אדם לאדם גשר — פתגמים של יהודי גורגיה בישראל, ירושלים.
טביוב י"ח 1923: 'היסודות העבריים בו'ארגון', כתבי י"ח טביוב, ירושלים-ברלין, 214-278.
טביוב י"ח 1923 א': 'על המשלים והפתגמים', כתבי י"ח טביוב, ירושלים-ברלין.
כץ שלום 1940: 'פון פֿאלקס מויל: טויזענט אידישע שפריכונערטער, טאַראַנטאַ.
מאַרק יודל 1958: 'ייִדיש-העברעיִשע און העברעיִש-ייִדישע נישטאַפֿונגען', שמואל ניגער
בוך, ניריאָרק, 124-157.
- סאַטאַקי צ. 1993: 'המרכיב העברי-ארמי ביידיש: תורת הצורות ותורת המשמעות',
מסורות ז', 129-144.
פערעפערקאוויטש נ. 1931: 'העברעיזמען אין יידיש, ריגע.
קאַזאַן ח. ש. 1960: 'וועגן פֿאַרשיידענע גרופעס העברעיזמען', יידישע שפראַך 20,
43-33.
- קאַץ ד. 1986: 'היסוד השמי ביידיש: ירושה מימי קדם', הספרות י', 3-4, 228-251.
שטיינבוים י. 1933: 'דער העברעיִשער עלעמענט אין ייִדיש: אַ פֿרוּוּ פֿון אַ ווערטער-
סקאַלע', יוואָבלעטער 5, 304-328.
- שטיינבערג י. 1949: 'העברעיזמען אין דער ייִדישער שפראַך, וואַפֿאַל אָו.
Birnbaum S. A. 1922: *Das hebraeische und aramaeische Element in der jidischen Sprache*, Leipzig.
Katz D. 1985: 'Hebrew, Aramaic and the Rise of Yiddish', *Readings in the Sociology of Jewish Languages* (ed. J. A. Fishman), Leiden, 85-104.
Mark Yudel 1980: 'A Study of the Frequency of Hebraisms in Yiddish', *The Field of Yiddish* 1, 28-47.
Wexler P. 1980: 'Periphrastic Integration of Semitic Verbal Material in Slavicized Yiddish and Turkish', *Field of Yiddish* 4, Philadelphia, 432-473.